

Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2017 ♦ Cilt/Volume: 14 ♦ Sayı/Issue: 38, s. 240-269

BRİTANYA'DAKİ ERMENİ DİASPORASININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

Mustafa Tayfun ÜSTÜN

Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
mtustun@gmail.com

Makale Gönderme Tarihi: 05.06.2017 Makale Kabul Tarihi: 04.07.2017

ÖZET

Diaspora çalışmalarında en sık verilen örneklerden biri olan Ermeni diasporası dünyanın her tarafına yayılmış ve iyi örgütlenmiş bir model olarak karşımıza çıkmaktadır. Ermenilerin nüfusları ile ilgili net veriler elimizde olmamasına ve kaynaklar arasında farklılıklar görünmesine karşılık, üzerinde anlaşılan nokta diasporada yaşayan Ermenilerin, modern Ermenistan'ın sınırları içerisindeki nüfustan fazla olduğudur. Dünyanın değişik bölgelerine yayılmış olan Ermeni nüfusu incelediğimiz zaman eşit bir dağılımın olmadığı görünmektedir. Bu makale Britanya'daki Ermeni toplumu hakkındadır. Üç kısımdan oluşan makalede ilk olarak Ermeni diasporasının oluşmasındaki tarihsel dinamiklere odaklanarak Britanya'ya nasıl yerleştikleri ve diasporayı nasıl inşa ettikleri soruları cevaplanacaktır. Bu inşa sürecinin sadece toplumla ilgili olmadığı aynı zamanda da ev sahibi ülke ile olan ilişkileri de yakından belirlediğini unutmamak gerekir. Dolayısıyla, ev sahibi olarak Britanya'nın diasporaları güçlendiren yapısından da bahsedilecektir. İkinci kısımda ise, Britanya'daki Ermeni toplumunun sahip olduğu kurumlardan ve toplum içerisindeki fonksiyonlarından bahsedilecektir. Tarihsel süreçte gözlemlendiği gibi bu kurumlar bir yandan Ermeni kökenli insanların diaspora formunda iyi organize olmasına vesile olurken diğer yandan ise asimilasyona karşı mücadele etmelerine yardımcı olmuştur. Ermeni toplumun sahip olduğu kurumlara ek olarak yılın değişik zamanlarında organize edilen sosyal etkinliklere odaklanıp, bu etkinliklerin Britanya'da yaşayan Ermeni toplumu için öneminden bahsedilecektir. Bu makale Britanya'daki Ermeni toplumun zaman içerisinde kendine has özellikler geliştirdiğini, diaspora içerisinde farklıkların hem kilise hem de kurumlar çerçevesinde başarılı bir şekilde yürütüldüğünü ve diğer diaspora topluluklarıyla kıyaslandığında oldukça de-politize bir nüfusa sahip olduğunu savunmaktadır.

Anahtar kelimeler: İngiltere, Ermeni, Diaspora, Etnisite, Göç

THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF ARMENIAN DIASPORA IN BRITAIN AND TODAY'S SITUATION

ABSTRACT

The Armenian diaspora, one of the most frequently given examples in diaspora studies, has emerged as a well-organized model spread all over the world. Despite the fact that there are no clear data on the Armenian population and there seem to be differences between the sources, the agreed point is that the population of Armenians living in the diaspora are more than the population of Armenia. When we examine the Armenian population spread over different parts of the world, it seems that there is no equal distribution. This paper is about the Armenian community in Britain. It consists of three sections. First of all, this paper will focus on the historical dynamics of the formation of the Armenian diaspora, and will answer questions on how they have settled in Britain and built the diaspora. It is important to note that this building process is not only about community, but also closely related to the host country. Therefore, it will also be mentioned how Britain strengthens and encourages diasporic communities. In the second part, the institutions of the Armenian community in Britain and their functions will be discussed. As observed in the historical period, these institutions helped the Armenian people to organize well in the form of diaspora and; on the other hand, they help them to fight against assimilation. In addition to institutions owned by the Armenian community, the paper also focuses on social events organized at different times of the year and the importance of these activities for the Armenian community living in Britain. This article argues that the Armenian community in Britain has developed its own unique characteristics over time. Also, differences among members of the diaspora have been managed successfully within churches and institutions. In contrast to other diaspora communities, British-Armenians have become depoliticised and integrated with British society successfully.

Key words: *Britain, Armenian, Diaspora, Ethnicity, Migration*

Giriş

Diaspora çalışmalarında en sık verilen örneklerden biri olan Ermeni diasporası, dünyanın her tarafına yayılmış ve iyi örgütlenmiş bir model olarak karşımıza çıkmaktadır. Ermenilerin nüfusları ile ilgili net veriler mevcut olmamasına ve kaynaklar arasında farklılıklar görünmesine karşılık, üzerinde anlaşılan nokta diasporada yaşayan Ermenilerin, modern Ermenistan'ın sınırları içerisindeki nüfustan fazla olduğudur. Ermenistan'daki nüfus 2002'de yapılan nüfus sayımına göre 3 milyona yakın olarak hesaplanmıştır (Pattie, 2005:126), 2017 yılında ise 3 milyonun altında düştüğü gözlenmiştir (World Population Review, 2017). Fakat diasporadaki nüfus hep bu sayının üzerinde kalmıştır. Dekmejian (1997) bu sayıyı 4 milyon civarı olarak hesaplarken, World Population Review ise 8 milyon Ermeni'nin Ermenistan sınırları dışında yaşadığını ifade etmektedir.

Ermenilerin dünya çapına dağılmış olması, kalabalık bir nüfusa sahip olması, Ermenistan'daki siyasi kurumları da şekillendirmiştir. Örneğin, 2008 yılında kurulan Diaspora Bakanlığı doğrudan ve etkin şekilde Ermenistan ve diaspora arasındaki işbirliğini geliştirmeyi ve devletin farklı kurumlarınca yapılan faaliyetlerin koordinasyonunu sağlamayı amaçlamaktadır. Tüm Ermenileri kapsamayı hedefleyen Bakanlık, aynı zamanda bir çatı örgüt olarak Ermenilerin hakları ve kimliklerinin korunması noktasında da faaliyetlerde bulunmayı görev edinmiştir (www.mindiaspora.am, 2017).

Dünyanın değişik bölgelerine yayılmış olan Ermeni nüfusu incelendiğinde eşit bir dağılımın olmadığı görülmektedir. Ermenilerin nüfus yoğunlukları buldukları ülkelere göre farklılık göstermektedir. Batıda, Rusya (yaklaşık 2 milyon), Amerika (1.5 milyon) ve Fransa (600 bin) en kalabalık Ermeni nüfusuna sahip ülkeler olurken, Ortadoğu'da ise Lübnan (200 bin) en fazla Ermeni nüfusa sahip ülke olarak görünmektedir (Dekmejian, 1997). Farklılaşan nüfuslara ek olarak da her bir topluluğun geçirmiş olduğu deneyim tarihsel süreçte birbirinden farklılaşmaktadır. Bu farklılıkların diaspora çalışmaları altında önemli veriler sunduğu ileri sürülebilir.

Bu açıdan bakıldığında Britanya'daki Ermeni toplumu, üzerinde düşünülmesi gereken ve farklı tarihsel dinamikleri barındıran bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.¹ Dünya'nın değişik bölgelerinde görülen Ermeni toplumlarının aksine, İngiltere görece daha düşük bir nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. 2011 yılında yapılan nüfus sayımına göre Ermenistan doğumlu 1235 kişinin kayıtlara geçtiği görülmektedir. Buna ek olarak ise 18 bin kişi ise

---

¹ Günümüzde Britanya ile kastedilen alan İngiltere ve Galler bölgesidir. Yaklaşık 150 bin km² lik alanı işaret ederken 56 milyonluk bir nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. Britanya'daki Ermeni nüfus da çoğunlukla İngiltere'deki büyük şehirlerde toplanmıştır.

Britanya’ daki Ermeni Diasporasının Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu

etnik köken itibarıyla kendini Ermeni olarak tanımlamaktadır (www.ons.gov.uk, 2017). Dolayısıyla İngiltere’deki Ermeni toplumu (yaklaşık 20 bin) diğer diaspora toplumları ile karşılaştırıldığında daha küçük ve uluslararası politikada daha sınırlı bir güce sahip olduğu gözlenmektedir. Şüphesiz bu sınırlı gücün arkasında sahip olunan tarihsel deneyim ve sosyolojik dinamiklerin farklılığı yatmaktadır. Susan Pattie’nin ifadesi ile “diasporaların diasporası” konumunda olan İngiltere’deki Ermeni toplumu araştırmaya değer bir vaka olarak karşımızda durmaktadır (1997:125).

Bu makale Britanya’daki Ermeni toplumu hakkındadır. Üç kısımdan oluşan makalede ilk olarak Ermeni diasporasının oluşmasındaki tarihsel dinamiklere odaklanılarak Britanya’ya nasıl yerleştikleri ve diasporayı nasıl inşa ettikleri soruları cevaplanacaktır. Bu inşa sürecinin sadece toplumla ilgili olmadığını, aynı zamanda da ev sahibi ülke ile olan ilişkileri de yakından belirlediğini unutmamak gerekir. Dolayısıyla, ev sahibi olarak Britanya’nın diasporaları güçlendiren yapısından da bahsedilecektir. İkinci kısımda ise, Britanya’daki Ermeni toplumunun sahip olduğu kurumlardan ve toplum içerisindeki fonksiyonlarından bahsedilecektir. Tarihsel süreçte gözlemlendiği gibi bu kurumlar bir yandan Ermeni kökenli insanların diaspora formunda iyi organize olmasına vesile olurken, diğer yandan ise asimilasyona karşı mücadele etmelerine yardımcı olmuştur. Ermeni toplumun sahip olduğu kurumlara ek olarak yılın değişik zamanlarında organize edilen sosyal etkinliklere odaklanıp, bu etkinliklerin Britanya’da yaşayan Ermeni toplumu için öneminden bahsedilecektir. Bu makale, Britanya’daki Ermeni toplumun zaman içerisinde kendine has özellikler geliştirdiğini, diaspora içerisinde farklılıkların hem kilise hem de kurumlar çerçevesinde başarılı bir şekilde yürütüldüğünü ve diğer diaspora topluluklarıyla kıyaslandığında oldukça depolitize bir nüfusa sahip olduğunu savunmaktadır.

Tarihsel Arkaplan

Britanya’daki Ermeni toplumu büyük oranda modern dönemde ortaya çıkan sosyo-ekonomik dinamiklerle oluşmuş olmasına karşın, tarihsel kökenleri açısından modern öncesi dönemde de bir takım izlere rastlamak mümkündür. Her ne kadar somut ve güçlü kanıtlardan uzak olsa da Ermeni tarihçiler, 7’inci yüzyıldan itibaren Ermeniler ve İngilizler arasındaki ilişkiyi başlatma eğilimindedirler. Britanya adaları olarak bilenen kuzey Avrupa coğrafyasında, Ermenilerin ilk defa izine rastlanıldığını aktarmaktadırlar. Bir toplum ya da bir cemaat olmanın ötesinde sayıları 10’u geçmeyen Ermenilerin Britanya’da yaşadığı ileri sürülmüştür (Foss, 1997:111-119). Köken olarak ise bu Ermenilerin Kafkaslardan ve Kazan coğrafyasından geldiği iddia edilmiştir. Bu iddialar büyük oranda klasik Ermeni mimarisıyla İrlanda’da bulunan kiliselerde gözlemlenen arkeolojik benzerliklere dayandırılmaktadır (Taverdi, 1988a: 9). Her ne kadar milliyetçilik ve etnisite çalışmalarında bu tip benzerlikler değerlendirilmesi gereken önemli veriler olsa bile, bu

benzerliklerden hareketle Ermenilerin varlıklarıyla ilgili olarak kesin sonuçlara ulaşmak zordur. Hatta, 7'inci yüzyılda Britanya'da Ermenilerin varlıkları kesin olarak ispatlansa dahi diaspora çalışmalarında kuramsallaştırılma gayreti içinde olan "diaspora" kavramı ile benzer bir yapıda olmadığını belirtmek gerekir. Literatürde kabul gören diaspora kavramı aslında ana yurtlarından travmatik ya da gönüllü şekilde birden fazla bölgeye dağılan, kolektif hafıza ve anayurtları hakkında bir mite sahip olan, gerçek ya da hayal edilen bir ortak atadan geldiğine dair bir inancı bulunan, kuvvetli bir etnik bilinç ve farklılık duygusu üzerine inşa edilen, ortak tarih, kültür ve dini mirasa sahip olan toplulukları adlandırmak için kullanılmaktadır (Cohen, 2008:17). Bu açıdan bakıldığında 7'inci yüzyılda bahsedilen Ermeni toplumunun bu özellikleri sıraladığını söylemek zordur.

Modern dönem öncesinde Ermenilerin Britanya ile olan ilişkisi bağlamında başka bir olay ise Haçlı Seferleridir. Avrupa'dan kutsal toprakları işgal etmek için tertip edilen haçlı seferleri, aynı zamanda Doğu ve Batı'nın karşılıklı olarak etkileşime girmesine yol açmıştır. Anadolu'ya varan Haçlı orduları Kilikya ve çevresinde kendilerini Ermeni olarak tanımlayan topluluk ile karşılaşmıştır. Malazgirt savaşının ardından Kilikya bölgesine göç eden Ermeniler, önceleri ufak koloniler halinde varlıklarını sürdürmeye çalışmıştır. Bölgeyi iyi bilen ve stratejik noktaları elinde bulunduran bir halk olmasından dolayı genel olarak Haçlılarla ilişkiler ve özelde ise İngilizlerle siyasi ve sosyal ilişkiler geliştirebilmişlerdir. Bu işbirliği Ermenilerin bölgede siyasi birlik kurmalarına ve krallıklarını ilan etmelerine imkan sağlamıştır (Payaslian, 2007: 88).

Bölgede bulunan doğal geçitler vasıtasıyla Haçlıların Ortadoğu coğrafyasına geçişlerine yardımcı olmuşlardır. Hatta bir kısmı onlarla beraber Ortadoğu'ya geçerek "kadim Ermenilerin" çekirdeğinin oluşmasına vesile olmuşlardır (Hodgson, 2011:83-107). Bu dönemde ilişkilerin ve işbirliklerinin genelde elit düzeyde seyrettiği unutulmamalıdır. Farklı bir biçimde ifade etmek gerekirse Ermeni hanedanlar ve Haçlı ordularındaki krallar arasında karşılıklı menfaat ve diplomasiye dayanan bir işbirliği gelişmiştir (Mutafian, 2008: 93-110). Bu karşılıklı işbirliği bir yandan Ermeni hanedanların evlilikler yoluyla Avrupalı krallıklarla akraba olmalarının yolunu açarken, diğer yandan ise Haçlıların bölgede hakimiyet kurmalarına yardımcı olmuştur.

Bu çerçevede Ermeniler ve İngilizler arasında elitler düzeyinde de olsa çeşitli işbirlikleri meydana gelmiştir. Haçlılar tarafından Kıbrıs'a düzenlenen seferde Ermeni baron II. Levon, İngiliz kral "aslan yürekli Richard'a" yardım etmiştir. Bunun karşılığında ise 1198 tarihinde taç giymeye hak kazanmıştır (Mutafian, 2008:100-101). Gelişen bu siyasi işbirliği beraberinde sosyal ilişkilerinde gelişmesine zemin hazırlamıştır. Örneğin, Levon baronluğu döneminde kral Richard'ın düğününe katılarak sağdıç olarak görev almıştır (Taverdi, 1988c:9).

Britanya’ daki Ermeni Diasporasının Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu

Bu tarihten itibaren Ermeni ve İngiliz hanedanlıkları arasında ilişkiler devam etmiştir. 13’üncü yüzyılda Ermeni kral Heutrum ve III. Henry arası mektuplaşmaların olduğu bilinmektedir. Bu mektuplardan anlaşıldığı üzere Heutrum Kilikya’da Moğol egemenliğine karşın yardım istemiştir (Taverdi, 1988a:9). Taverdi’nin aktardığına göre ise Moğollardan kaçan bazı Ermeniler İngiliz topraklarına yerleşmiştir. Belirtmek gerekir ki Britanya adasına gelen ve yerleşen Ermeniler hakkında kesin bir sayı ya da ayrıntılı bir bilgi yoktur. Yalnızca 13’üncü yüzyıla ait İngiliz Ortodoks Kilisesi’nin Matthew Paris’in Kroniklerine dayanarak ilk Ermeni piskopos’un 1250 yılında Tatarlardan kaçarak İngiltere’ye geldiğine yönelik bir iddiası vardır. Fakat bu din adamı hastalanarak St. Ives yakınlarında vefat etmiştir (Glastonbury review’dan aktaran Laçiner, 2001:2). Herhangi bir topluma hizmet ettiği ya da faaliyetleri hakkında başka bir bilgi yoktur.

Belirtmek gerekir ki Ermeni kralların Avrupalı monarşilerle ilişki geliştirmeleri zaman içerisinde Avrupalıların kendi arasında çıkan sorunlarda da görevler üstlenmelerine yol açmıştır. 6. Leo’nun İngiltere ve Fransa arasındaki mekik diplomasisi Ermeni hanedanların Avrupalılarla olan ilişkilerine örnek olarak verilebilir. 14’üncü yüzyılda savaşmakta olan İngiliz ve Fransız krallarını uzlaştırmaya çalışmıştır (Taverdi, 1988c: 9).

Britanya’da Ermenilerin varlıklarıyla ilgili olarak yazılı bir kaynak olmamasına rağmen anlatılan başka bir hikâye daha vardır. Bu hikâyeye göre, 16. Yüzyılda İngiliz iç savaşında Oliver Cromwell’in güney batıda bulunan Plymouth şehrinde Ermenilerle karşılaştığı fakat monarşi yanlısı olmalarından şüphelenerek onları Amsterdam’a geri yolladığı hakkındadır (Taverdi, 1988a: 9). Fakat Taverdi’nin de belirttiği gibi herhangi bir yazılı kayıt bulunmamaktadır. Bu noktada aslında Cromwell’in “Armenian”ve “Arminian” kelimelerini karıştırmış olma ihtimali ağır basmaktadır. Hollanda’da Kalvenizm’in birçok fikrini eleştiren Protestan teolog James Arminius’un görüşleri İngiltere’nin de içinde bulunduğu reformist kiliseler tarafından eleştirilmiştir ve tehlike olarak görülmüştür. Bu minvalde Cromwell’in kelimeleri karıştırmış olması mümkündür. Fakat ifade edildiği gibi bu hikâyenin doğruluğunu kanıtlayan bir yazılı belge ya da kaynak mevcut değildir. Modern öncesi dönemde Ermenilerin varlıkları ve İngiltere ile olan ilişkiler kapsamında tatminkâr bilgilere ulaşmak mümkün değildir.

Fakat modern dönemlere odaklandığımızda Ermenilerin İngilizlerle olan ilişkisi daha görünür hale gelmektedir. Şüphesiz yazılı kaynakların çoğalmasına paralel olarak ilişkinin gerçekleştiği çerçeve de değişmiştir. Artsvi Bakhchinyan’ın ifadesi ile 20’inci yüzyıldan önceki Ermeni diasporasının tarihi aynı zamanda Ermeni tüccarların da tarihidir (2013:23). Kendi devletleri olmamasına karşın bir yüzyıldan daha uzun bir süre ticaret ağlarının kurulmasında ve yönetiminde gösterdikleri başarı, Ermeni tüccarların çeşitli imtiyazlar elde etmelerine imkan sağlamıştır.

Ermenilerin başarılı ekonomik, sosyal ve kültürel ağlar kurmasında iki faktörün önemli etkileri olmuştur. Bunlardan birincisi Ermenilerin içinde yaşadığı coğrafyanın etkisidir. Bilindiği gibi 17.yüzyılda Ermeniler iki büyük imparatorluğun, Doğuda Safavilerin batıda da Osmanlı İmparatorluğunun bünyesinde yaşamaktaydılar. İki imparatorluğun sahip olduğu topraklar düşünüldüğünde bilenen ticaret rotalarının büyük kısmını kapsadığı görünmektedir. Stratejik olarak önemli bir coğrafyada yaşamak, Ermeni tüccarların zamanla kendini göstermelerine ve fırsatları iyi değerlendirerek tabii oldukları imparatorlukların ötesine geçmelerine imkan sağlamıştır. Mentz'in belirttiği gibi İran'ın dış ticareti neredeyse Ermenilere teslim edilmiş durumdaydı. Yeni Julfa'da küçük sermayelerle kurulmuş şirketler kısa zamanda Hindistan'da hatırı sayılır bir birikime ulaşmış ve doğu ile batı arasındaki ticarete kilit roller üstlenmelerine yol açmıştır (Mentz, 2004).

Doğuda kurulan başarılı ağlara paralel olarak Osmanlı egemenliğinde yaşayan Ermenilerin de hem sistemle hem de diaspora ile etkin ağlar kurduğu söylenebilir. Her ne kadar Bakhchinyan, Osmanlı Ermenilerinin sermaye biriktiremediği ve egemen sınıf tarafından sürekli baskı ve şiddete maruz kaldığını şeklinde talihsiz ve tutarsız argümanlar geliştirse de (2013:1), Osmanlı Ermenileri de millet sisteminin sağlamış olduğu haklar ve yükümlülükler çerçevesinde kendi ağlarını kurmayı başarmışlardır. Sosyal, ekonomik, dini ve kültürel hayatı düzenleyen millet sistemi, kimi zaman iş kollarının etnik ve dini kimlikler çerçevesinde kümelenmesine yol açmıştır. Bu noktadan bakıldığında akıllara gelecek en belirgin örnek, Müslüman tebaanın askerlik ve tarımla uğraşırken gayri Müslim tebaanın daha ziyade ticaretle uğraşmasıdır. Gayri Müslim tebaa askerlik yapmadığı için sermaye biriktirmesi daha kolay olmuştur.² Ermeniler örneğinde konuya yoğunlaştığımızda ise ticari hayatı önemli oranda denetlemişlerdir (Ter Minassian, 2006:96; Panossian, 2006:85). Safavi egemenliğindeki Ermeniler ile beraber düşünüldüğünde Ermeni tüccarlar 18'inci yüzyıla gelindiğinde Uzakdoğu'dan Ortadoğu'ya oradan da Avrupa'nın içlerine kadar ticaret yapabilme kabiliyetine sahip olmuşlardır (Taverdi, 1988a:9).

---

² Modernleşme programı çerçevesinde ilan edilen fermanlarla gayri müslim tebaanın da askerlik yapması öngörülmüş böylece tebaalar arasında eşitlik ilkesinin işlevselliği artırılmaya çalışılmıştır. Fakat askerlik konusunda gayri müslim tebaa ciddi tepkiler göstermiştir. Sanayi ve ticaret hayatlarını kesintiye uğratacaklarından dolayı Tanzimat fermanından memnun olmamışlardır. Eşitlik ilkesi Müslüman tebaa aleyhine bozularak gayri Müslimlerin bir bedel ödemeleri kabul edilmiştir (Eryılmaz, 1992:125). Daha sonra yayımlanan Islahat fermanında ise bu durum yeniden düzenlenmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için, (Karal, 1988: 182-183).

Britanya’ daki Ermeni Diasporasının Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu

Yaşanılan coğrafyanın stratejik öneminin Ermenilerin ticaret faaliyetlerini etkilemesine ek olarak, Ermenilerin kendi aralarında geliştirdikleri sosyal normların da başarılı ağlar kurulmasında etkili olduğu düşünülebilir. Mentz’e (2004: 23) göre güven, ortak kültür ve etnisite Ermeni tüccarların uzaklara yapılan sevkiyatlarında etkili olmuştur. Aynı etnisiteye mensup olunması, birbirlerine güvenilmesine yol açmıştır. Böylece uzak diyarlara mal ve sermaye aktarımı yapabilmişlerdir. Bu ifadeye dayanarak iddia edilebilir ki, Ermeni tüccarlar arasında tatbik edilen sosyal normlar sadece başarılı ticaret faaliyetleri ve ağların ortaya çıkmasına yol açmamış aynı zamanda makalenin konusunu oluşturan Britanya’daki Ermeni toplumunun kurulmasında ve ilişkilerin gelişmesinde de rol oynamıştır. 17.yüzyılın sonlarından itibaren İngilizlerin doğu siyaseti (Doğu Hindistan Şirketi) ve Ermeni tüccarların ticari çıkarları ve faaliyetleri örtüşmüştür (Baladouni,1998). İngilizler, Ermenilerin daha önce geliştirmiş oldukları uluslararası ticaret ağlarını kullanarak ticaret yapmışlardır. Bu nokta bir hususu belirtmekte fayda vardır. Ermeni tüccar sadece gemiler ya da belli bir sermaye ile bu ağları oluşturmamıştır. Taverdi’nin de belirttiği gibi Ermenilerin yerel dili konuşması bölgeye daha sonra gelen İngilizler için yadsınamaz bir fayda sağlamıştır. Bu faydanın bir neticesi olarak tanınan bazı Ermeni tüccarlar Kraliyet tarafından çeşitli nişanlarla ödüllendirilmiştir (Taverdi, 1988a: 9).

19’uncu yüzyıla birlikte Ermeni toplumu hem niteliksel hem niceliksel olarak farklılaşmaya başlamıştır. Osmanlı Ermenilerinden İngiltere’ye yerleşenlerin sayıları artmıştır. Küçük çaplı gözlemlenen bu göç hareketinin arkasında hem ticari motivasyonların hem de o dönem Osmanlı topraklarında görünen siyasi kargasının etkili olduğu düşünülebilir. O tarihlerde Sason’da, Van’da ve Zeytun’da Osmanlı idaresine karşı yürütülen ayaklanmaların ve bunları bastırmak için Osmanlı’nın çeşitli tedbirler aldığı unutulmamalıdır. Bu tedbirler bazı Ermenilerin Osmanlı coğrafyasından ayrılmasına yol açmıştır (Aghanian, 2007:140).

İngiltere’deki en eski göçmen topluluklarından biri olan Ermeniler öncelikle Manchester’a yerleşmeyi uygun bulmuşlardır. Göçmelerin ağırlıklı olarak tüccar ve küçük üreticilerden oluşması ve geldikleri bölgeler olan İstanbul, İzmir ya da Trabzon’la var olan ilişkileri devam ettirme istekleri, sanayi şehri olan Manchester’ın seçilmesinde etkili olmuştur (Aghanian, 2007:140). Gelen göçmenler ya kendi şirketleri aracılığıyla ya da farklı ortaklıklar neticesinde Manchester’dan ipek, pamuk veya farklı tekstil ürünlerinin ithalatını yapmışlardır. 1875 ve 1912 tarihleri arasında Osmanlı Ermenilerinin sahip oldukları şirketlerin oranının yüzde 8’e yükseldiği bilinmektedir (Pattie, 1997:257). Ermeni tüccarların bu faaliyetleri kısa süre içerisinde Osmanlıyı diğer Avrupa ülkelerinden daha fazla Manchester menşei ürün kullanan bir devlet haline getirmiştir (George, 2002:9). Aynı zamanda 19’uncu yüzyılın

ortalıklarına gelindiğinde Manchester’da zengin Ermeni ailelerinden oluşan bir topluluğun ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Her ne kadar Ermeniler bir topluluk biçiminde görünmeye başlasa da rakamsal olarak odaklandığımızda sayıların çok düşük olduğu görülmektedir. Aghanian’ın aktardığına göre 19’uncu yüzyılın sonuna doğru yalnızca 50’in üzerinde iş yerinin Ermeni iş adamları tarafından işletildiği bilinmektedir (2007:140). Britanya’daki Ermeniler düşük nüfuslarına karşın bir sosyal grup olarak hareket etmeyi ve organize olmayı başarmışlardır. 1862’de Manchester’da bir yerin kiralanarak kiliseye dönüştürülmesi ve sonrasında kendine has mimari özellikleri olan ilk Ermeni Apostolik kilisesinin yapılması, Britanya’da yaşayan nüfusun sayıca az olmasına karşın etkin bir grup olup organize biçimde yaşadığını göstermektedir (Taverdi, 1988b:10).

Bu durum Ermeni kilisesinin tarihsel misyonu ile da örtüştüğü öne sürülebilir. Bilindiği gibi kilise ve Hristiyanlık Ermeni kimliğinin çekirdeğini oluşturmaktadır. Ulusal bir kilise formunda biçimlenen Apostolik kilise Ermenilerin kendilerini tanımlarken de başvurdukları önemli referans noktalarından biri olmaktadır. Kalıcı bir siyasi birliğin olmayışı ve yabancı hakimiyeti altında yaşama zorunluluğu, Ermenilerin sürekli bir asimilasyon tehlikesi altında kalmasına yol açmıştır. Ulusal kilise ise varlığını korumayı başarmış tek kurum olarak halkı birleştiren ruhani bir merkez olarak algılanmıştır. Hatta kilise inançtan öte kültürün ve geleneğin devamlılığı açısından da etnik mit ve sembolleri rezerve eden bir kurum olarak etkin roller oynamıştır (Özdoğan vd., 2009: 18). Hristiyanlık ve etnik kültürün iç içe geçmiş olması, Zekiyan’a göre Hristiyanlığı Ermeni kimliğinden koparmak ya da Ermenileri Hristiyan kültürden ayrı düşünmenin mümkün olmayacağı düşüncesinin ileri sürülmesine yol açmıştır. Ona göre diasporaların öncülleri olan tüccarlar da girişimcilik yönlerine ek olarak aynı zaman batıl inançları olan iyi birer Hristiyandır (Zekiyan, 2002: 44).

Bu açıdan bakıldığında bir grup oluşturmaya başlamış Ermeni toplumunun hemen bir kiliseye ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Çünkü kilise Susan Pattie’ye göre “...bir şeylerin duyulduğu, bir şeylerin konuşulduğu gündelik hayatın ritmi dışında ara sıra ziyaret edilen bir yerdir” (1997:225). Bu açıdan kilisenin diasporada yaşayan insanlar için önemine odaklanıldığında ibadet yeri olmanın ötesine geçtiği ve ulusal kimlikleri için sembolik anlamlar içerdiği söylenebilir. Manchester’da 19.yüzyılda kurulan kilise de bu amaca uygun misyonlar üstlenmiştir.

Bu misyonlar çerçevesinde kilisede görev yapan din adamlarının önemli girişimleri olmuştur. Manchester’daki Ermeni toplumu ilk papazlarına 1862 yılında kavuşmuştur. Papaz Karabet Shahnazarian dört yıl süreyle görevde kalmıştır. Görev süresince “Armenian Literary Periodical” adlı dergiyi çıkarmıştır (Taverdi, 1988b: 9). Bir azınlık grubunun aktif çalışmasını göstermesi açısından bu tip yayınların önemi yadsınamaz. Daha sonra göreve

Britanya' daki Ermeni Diasporasının Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu

gelen papaz Khoren Kiuroyan zamanında ise alınan bir karar, Ermeni toplumunun görünürlüğü artırılmıştır. 2725 İngiliz Sterlini toplanarak kendilerine ait bir kilisenin yapımına başlanmıştır. Bu yeni kilise Holy Trinity olarak isimlendirilmiştir (Taverdi, 1988b: 9).

19'uncu yüzyılın sonuna gelindiğinde Ghevond Phrghalemian isimli başka bir papazın göreve gelmiştir. Taverdi bu papazın Ermeni toplumu tarafından çok benimsendiğini ve sevildiğini yazmaktadır. Diğer din görevlilerinden farklı olarak Phrghalemian Ermeni toplumunu iki önemli olaya katkı yapmaları için yönlendirmiştir. Bunlardan birincisi Ermenistan'daki açlık krizi diğeri ise Ermeni sorunu hakkındadır. Taverdi'nin aktardığına göre 1000 İngiliz Sterlini yardım toplanmış ve Ermenistan'a gönderilmiştir. Papaz Phrghalemian öncülüğünde yapılan bu yardımlar bir yandan Ermeni diasporasının ulus-aşırı boyutunun gelişmesine yardımcı olurken diğeri yandan da topluluk içi bağların kuvvetlenmesine ve ulusal kimlik etrafında topluluğun bütünleşmesine yol açmıştır. Daha sonraki yüzyıllarda diaspora Ermenilerinin ortak noktalarda buluşmasının alt yapısının bu tür etkinliklerle oluştuğu iddia edilebilir. Çünkü bu tür girişimler bir yandan toplum içerisinde sosyal ağların gelişmesine imkan tanıırken diğeri yandan ortak eylem yapabilme ve organize olma yetisini kazandırmıştır. Bu girişimlerin meyvelerinin 20'inci yüzyıl boyunca diaspora siyaseti kapsamında Ermeni diasporasındaki karar vericiler tarafından toplandığı söylenebilir. 1915 olaylarının ve Ermeni sorununun uluslararası toplumda Ermeni tezleri lehine tanıtılması ortak eylem yapabilme ve organize olma yetisine verilebilecek en iyi örnekler olmaktadır.

20'inci yüzyıla gelindiğinde ise Ermenilerin Britanya'da sadece sayılarının artmadığı aynı zamanda diaspora toplumunun niteliksel olarak da farklılaştığı görülmektedir. Daha önce tüccarlar ve uluslararası ticaret vasıtasıyla oluşan sosyal ve ekonomik ağlara, bu sefer Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı topraklarında yarattığı yıkım da eklenmiştir. Osmanlı topraklarından gayri-Müslüm tebaanın göçü yaşanmıştır. Bu göçler diaspora da Ermeni nüfusunun artmasına yol açmıştır. Bu noktada bazı Osmanlı Ermenilerinin savaştan önce İngiliz vatandaşlığı aldığını unutmamak gerekir. Daha ziyade varlıklı kesimi oluşturan Ermenilerin bu talepleriyle ilgili birçok vesikayı İngiliz ulusal arşivlerinde görmek mümkündür. Bu hususta, George 1847-1900 yılları arasında 64 Ermeni'nin İngiliz vatandaşlığına geçtiğinden bahsetmektedir. Bunlar arasında Hovanissian, Kouyoumdjian ve Tokatlian gibi tanınmış soyadlı Ermeniler de vardır.³

Göç ve diaspora teorileri noktasından İngiltere'deki Ermeni varlığına bakıldığında savaş koşullarından kaçan Ermenilerin bu yeni göç dalgasının ana

---

³ George'un ortaya koyduğu listenin sadece Osmanlı Ermenilerinden oluşmadığını söylemek gerekir. İran Ermenilerinin de olduğu liste 64 kişinin 1875 ve 1900 yılları arasında İngiliz vatandaşlığına geçtiğini göstermektedir.

motivasyonunu oluşturduğu söylenebilir. 1900'lerin ilk çeyreğine gelindiğinde Ermenilerin nüfusu 550'ye yükselmiştir (Taverdi, 1988b: 9). Bu nüfusun içerisinde Londra'da oluşmaya başlayan Ermeni toplumunun da olduğunu hatırlatmak gerekir. Pattie'nin (1997) aktardığı gibi 1920'lere gelindiğinde Ermenilerin Londra'daki nüfusunun 300 civarında olduğu düşünülmektedir. Bu dönemde sayıları birkaç yüzle ifade edilmesine karşın tıpkı Manchester'daki Ermeni toplumu gibi Londra'da yaşayan Ermenilerin de dini ve sosyal yönden bir arada vakit geçirmelerini sağlayacak bir kilise ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Taverdi'nin (1988b: 9) aktardığına göre bu süreç 1919 tarihinde Vardapet Nazarian'ın başkanlığında kilise inşaatı için yardım toplama faaliyetleriyle başlamıştır. Kısa süre içerisinde 6500 İngiliz sterlinine ulaşan yardımlar, Londra'da inşaatın başlaması ve arazinin alımı için yetersiz kalmıştır. Ermeni toplumunun önde gelenleri, dönemin ünlü iş adamlarından biri olan Caloust Gülbenkian'ın desteğini almak için kapısını çalmıştır. Osmanlı Ermeni'si olan Gülbenkian, Irak topraklarında petrolün bulunması ile kısa sürede hatırı sayılı bir servete sahip olmuş ve aynı zamanda uluslararası bir üne kavuşmuştur. Gülbenkian, Londra'da yapılması arzulanan kilise inşaatına olumlu biçimde yaklaşmıştır. Bu inşaat için 15000 İngiliz sterlini kadar bir bütçe ayırmıştır. Daha önce toplanan 6500 sterlin ise arazinin alımında kullanılmıştır. Fakat inşaatın ilerleyen yıllarından ek bütçeye ihtiyaç duyulmuş ve bunun üzerine ise 6500 sterlin kadar ek yardım yapılmıştır. Gülbenkian'ın bu yardımlarının bazı şartlar da getirdiğini belirtmek gerekir. Örneğin, kilisenin anne ve babasının hatırasına adanmasını ve Haghbad'da bulunan kilisenin birebir kopyası biçiminde inşa edilmesini istemiştir. 1922'de tamamlanan St.Sarkis kilisesi yaklaşık 10 yıl sonra resmi törenle Ermeni toplumunun kullanımına açılmıştır.

Ermenilerin birkaç yüzle ifade edilen sayıları 20'inci yüzyılın ikinci yarısından itibaren binlerle ifade edilemeye başlamıştır. Bu dönemde hem Ortadoğu'dan hem de İngiltere'nin daha önceki toprakları olan Kıbrıs ve Hindistan'dan Ermeniler İngiltere'ye yerleşmeye başlamıştır. Bu göçleri doğuran motivasyonlara ve niteliklerine bakıldığında ortada bir homojenliğin olmadığı söylenebilir. Pattie'nin de belirttiği gibi 20'inci yüzyıl boyunca gerçekleşen Ermeni göçlerinin bir kısmı eğitim ve daha iyi yaşam umuduyla gerçekleşmiştir. Özellikle Kuzey ve Güney Kıbrıs'tan gelen ilk Ermeniler, okumak için İngiltere'ye gelen öğrencilerdir (Pattie, 1997:126). Daha sonraları dönmeyip yanlarına akrabalarını getirme yoluna gitmişlerdir. Ermenilerin zincirleme bir şekilde göç etmeleri sadece İngiltere'nin azınlık politikaları ya da sağlamış olduğu ekonomik fayda ile açıklanamaz. Aynı zamanda Ermenilerin sahip olduğu akrabalık ilişkisi, bireysel kontaklar, topluluk içerisindeki diğer ilişkiler de bu göç dalgasının artarak devam etmesinde etkili

Britanya' daki Ermeni Diasporasının Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu

olmuştur. İngiltere kısa bir süre içerisinde akrabaların yaşadığı cazip bir ülke olarak Ermeni toplumu içerisinde popülerliğini artırmıştır.

Diğer yandan Britanya'ya olan göçlerin Ermenilerin yaşadıkları ülkelerdeki siyasi, sosyal ve ekonomik durumlarla da doğrudan bağlantısı vardır. Yakın tarihe bakıldığında Ortadoğu coğrafyasının sürekli krizlerin merkezinde yer aldığını söylenebilir. Özellikle soğuk savaş dönemi olarak adlandırılan 1950 ve 1990 arasında İran, Irak, Lübnan, Suriye ve Türkiye'de ciddi çatışmalar ve sosyal hareketler mevcuttur. Bu karışıklıklar çoğu zaman azınlık konumunda yaşayan Ermenilerin ülkeyi terk etmesine yol açmıştır. Bunun bir neticesi olarak İngiltere'deki Ermeni toplumu köken ülke bakımından homojenliğini yitirmiştir. Ermeni diasporası içerisinde küçük gruplar ortaya çıkarırken toplumun kısmen de olsa bölünmesine yol açmıştır. Bu farklılıklar İngiltere'deki Ermeni diasporasının diasporaların, diasporası biçiminde algılanmasına neden olmuştur. Ortak olduğu düşünülen Ermeni kültür ve kimliğine ek olarak yerel kimlikler de Ermeni kimliğine şekil vermeye başlamıştır. İngiltere'de yaşamalarına karşın kendini Lübnanlı, İranlı ya da İstanbullu olarak tanıtan Ermenilere karşılaşılabılır. Bu tür yerel kimlikler aynı zamanda sosyalleşme alanlarının da farklılaşmasında ve birbirleri hakkında bakış açılarının ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Pattie, 1997:141). Diğer göçmen grupların aksine başarılı bir entegrasyon deneyimine sahip Ermenilerin belirli bir iş kolunda yoğunlaşmadıklarını belirtmek gerekir.⁴ Toplum içerisindeki parçalı yapı profesyonel iş hayatında da devam etmiştir (Talai, 1989:3). İngiltere'deki sosyo-politik yapı Ermenilerin zaman içerisinde depolitize olmalarına ve ana akım partiler etrafında toplanmalarına yol

---

⁴ Her ne kadar Talai, Ermenilerin başarılı bir entegrasyon deneyimleri olduğundan bahsetse de literatürde farklı görüşlerin de olduğunu söylemek gerekmektedir. Londra'daki Kıbrıslı Ermeniler üzerine çalışmış olan Pattie, ilk gelen Ermenilerin ciddi sıkıntılar yaşadıklarını yazmıştır (Pattie, 1997:140). Bu sıkıntıların arkasında dışlanmışlık ve dil probleminin olduğu gözden kaçmamaktadır. Kıbrıs'ta belli bir seviyede öğrenilmiş olan İngilizce gerçek hayatta yeterli olmamıştır. Aynı şekilde 1990 yılında Farah Malik tarafından yürütülen çalışmada da bazı Ermenilerin bu sosyal dışlanmışlık hissine sahip olduğu ve İngilizlere karşı bir bakış açısı geliştirdikleri vurgulanmıştır (Malik, 1990: 11-13). Bu yüzden ilk kuşak Ermeniler yaşamlarını sürdürürken birbirlerine daha yakın yerlerde kalmayı tercih etmişlerdir. Dışlandıklarına dair hislerinin olduğunu dile getirmiştir. Fakat günümüzde böyle bir sıkıntının olduğunu söylemek zordur çünkü alan araştırması süresince görüşülen katılımcıların entegrasyonla ilgili bir problemlerinin olmadığı gözlenmiştir. Dile getirilen tek sıkıntı gündelik hayatta İngilizlerin Ermeniler hakkında yeteri kadar bilgiye sahip olmadıkları olmuştur. Daha ziyade başka etnik gruplarla karıştırma eğilimi içerisinde olduklarını söylemektedirler.

açmıştır. Doğrudan Ermenileri temsil eden bir parti, İngiltere siyasal sisteminde kendine yer bulamamıştır. Soğuk savaş dönemi boyunca Taşnak ve Ramgavar çatısı altında faaliyet gösteren yapılar ise kültürel düzeyde kalmış iç siyaseti etkileyememiştir.

21'inci yüzyılda Ermeni toplumu ve kurumları

Günümüzde İngiltere'deki Ermenilerin sayılarının 20.000 civarı olduğu tahmin edilmektedir. Bu sayının içerisinde Sovyetlerin yıkılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Ermenistan kökenli Ermenilerin de olduğunu belirtmek gerekir (Foreign & Commonwealth Office, 2014). Fakat akademik çalışmalar açısından İngiltere'de oluşmuş Ermeni toplumunun araştırmacılara çok fazla fayda sağladığını düşünmek zordur. Çünkü sayıca az olan ve barışçıl/olumlu bir bütünleşme görüntüsü çizen Ermeni toplumu araştırmacıların ilgisini çekmeyi başaramamıştır. Bu durum yapılan tezlerin, basılan kitapların ve üniversitelerdeki Ermeni çalışmaları bölümlerinin sayılarına yansımıştır. 21'inci yüzyılda Ermeni toplumu ve kurumlarının genel görünümünden bahsederken, 2013 tarihinde doktora tezi kapsamında gerçekleştirilen alan araştırması çerçevesinde edinilen gözlemlere dayanarak birkaç noktayı belirtmekte fayda vardır.⁵

Kurumsal olarak Ermeni toplumunun sahip olduğu olanaklara odaklandığımızda, sınırlı sayıda da olsa toplumun bir takım kurumlar vasıtasıyla işlediği görülmektedir. Bu kurumlar kültür, eğitim, spor, gençlik, danışmanlık ve yardım kurumları olarak sınıflandırılabilir. Hukuki statülerine bakıldığı zaman ise bu kurumlar İngiltere ve Galler'de faaliyet yürütmeye ehil kayıtlı derneklerdir. Daha önce bahsedildiği gibi Ermeni toplumunun nüfusunun arttığı dönem olan 19'uncu yüzyıl aynı zamanda ilk derneklerin temellerinin atıldığı dönem olarak da kabul etmek gerekmektedir. Bu tarihsel süreçte örneğin AGBU ve Gülbenkian Vakfı'nın gibi derneklerin halen aktif olarak çalışmaya devam ederken bazıları ise misyonunu tamamlayarak pasif görünüme geçmişlerdir (Talai, 1989: 11) .

---

⁵ Ermeni toplumu ile ilgili çalışmalar çok azdır. Bu çalışmalardan en bilinenleri 1989 yılında Talai'nin Londra Ermenileri üzerine olan çalışması ve 1997 yılında Susan Pettie'nin Londra ve Kıbrıs Ermeni toplumu üzerine karşılaştırmalı olarak yaptığı alan araştırmaları mevcuttur. Her ne kadar yakın tarihli olarak görülse de bu çalışmalar 21'inci yüzyıldaki Ermeni toplumuna ve sosyal olaylara yeterince değinememiştir. Bir örnek vermek gerekirse bu çalışmaların yapıldığı zaman sosyal medya olanaklarının olmadığını belirtmek gerekir. Aynı zamanda 21.yüzyılda daha görünür hale gelen cinsel yönelim ve toplumsal cinsiyet noktasında yapılan alan araştırmalarının yetersiz olduğunu belirtilmelidir. Daha yeni tarihli olarak ise Aghanian (2007) ve Üstün (2016) 'ün çalışmaları Britanya'daki Ermeni toplumunu değişik açılardan inceleme eğilimindedir.

Britanya’ daki Ermeni Diasporasının Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu

Eğitim kurumları çerçevesinde Ermeni toplumunun elinde olan olanaklara bakıldığında sınırlı sayıda kurumun aktif olarak çalıştığını görülmektedir. Önceki yıllara oranla üniversitelerde bulunan Ermeni çalışmaları ve kürsüleri yerlerini bireysel olarak Ermeni kimliği çalışan akademisyenlere bırakmıştır. Örneğin Londra Üniversitesi’nin bir koleji olan School of Oriental and African Studies’de 2012 yılına kadar sertifika ve diploma düzeyinde öğrenci almış Ermeni çalışmaları programı kapanmak zorunda kalmıştır. Şüphesiz Gülbenkian Vakfı’nın ekonomik desteğini azaltması ve programa yeterli öğrencinin kayıt olmaması üniversite yönetiminin bu programın kapatmasına yol açmıştır. 130 üniversitesi olan Birleşik Krallık ’da Ermeni çalışmaları sadece Oxford Üniversitesinde klasik Ermenice bölümü kapsamında yer almaktadır. Diğer yandan bazı üniversitelerin programlarında “Soykırım çalışmaları” gibi daha popüler konular kapsamında Ermeni diasporasının çalışıldığı görülmektedir. Fakat İngiltere genelinde yapılan tez çalışmaları niteliksel ve niceliksel olarak değerlendirildiğinde akademik disiplin olarak Ermeni çalışmaları konusunun çok popüler olmadığını görülmektedir. 1954 ve 2016 yılları arasında yapılan 65 adet tezin Ermenilerle ilgili olduğu bilinmektedir (Ethos.bl.uk, 2017). Buradan yola çıkarak akademik araştırma alanı olarak Ermeni toplumunun araştırmacıların yeteri kadar ilgisini çekmediği söylenebiliriz.

Üniversiteler dışındaki kalan eğitim kurumlarına bakıldığında ise Ermeni kültür, dil ve tarihiyle ilgili olarak diaspora toplumlarında sıklıkla gözlemlenen hafta sonu okulları mevcuttur. Bu okullar, İngiliz okullarında görülmekte olan müfredata ek olarak hafta sonraları, başta Ermenice olmak üzere diğer konularda Ermeni çocukların gelişimine takviyede bulunmayı amaçlamaktadır. Ermenilerin sayılarının oldukça düşük oluşu, Türkiye veya Lübnan’daki gibi azınlık okulu statüsünde tam zamanlı okulların kurulmasını ve işletilmesini mümkün kılmamaktadır (Büyükkarcı, 2003; Üstün, 2017). Dolayısıyla öğrencilerin İngiliz okullarında kendi ana dillerini öğrenme şansları yoktur. Aile içerisinde yapılan pratiğe ve özveriye dayanarak anadillerinin unutulmasının önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. 1978’de kurulan Kevork Tahta hafta sonu okulu ve Ermeni toplumu birliğinin bir parçası olan Ermenice hafta okulları hali hazırda çalışan okullar olarak ifade edilebilir. Cumartesi ve Pazar günleri eğitim veren bu okullar üç yaştan itibaren değişik yaş gruplarında eğitim vermeyi hedeflemektedir. Ermenice, Ermeni tarihi ve kültürü esas olarak yoğunlaştıkları alanlardır (Armenianschool.org.uk, 2017). Nüfusun yoğunluğu dikkate alındığında bu okulların Londra’da konumlandığı görülmektedir.

Çocuklar için oluşturulan bu sınıflara ek olarak Ermeni toplumunda önemli işlevleri olan bazı kurumların da değişik yaş grupları için dil dersleri organize ettiğini görülmektedir. Örneğin Ermeni Enstitüsü (The Armenian Institute) ve Ermeni Evi (Hay Don) bu kurumlardan öne çıkanlardır. Bu

kurumlarda haftanın belli günleri yürütülen derslerle hem Doğu Ermenicesini hem de Batı Ermenicesini farklı seviyelerde öğrenmek ve geliştirmek mümkündür. Fakat bu noktada bireysel motivasyonun öneminden bahsetmek gerekmektedir. Her ne kadar bu kurumlar Ermenice öğrenmek için diaspora toplumunda önemli fırsatlar oluştursa da, dilin etkin öğrenim ve kullanımı noktasında yetersiz kalmaktadır. Çünkü Ermenice gündelik hayatın ritmi içerisinde kendine yer bulamamaktadır. Ermenicenin pratiği sadece aile ve bu kursun yarattığı sosyal çevre içerisinde mümkün olmaktadır (Pattie, 1997: 131-132). Alan araştırması sırasında edinilen gözleme dayanarak söylenebilir ki yaratılan bu sosyal çevre bile yetersiz kalmaktadır. Çoğu zaman öğrencilerin hem dersin hocasıyla hem de kendi aralarında İngilizce konuşma eğilimi içinde olduğu gözlenmiştir. Ermenicenin yarı zamanlı olarak belli bir zaman ve mekân içerisinde pratik edildiği görülmüştür. Asimilasyon tehlikesiyle boğuşan diaspora toplumlarında bu durum sıklıkla karşılaşılan bir sorundur.

Ermeni toplumunun sahip olduğu kurumlar kapsamında kültürel faaliyetlerin yapılması için dört adet merkezin ön planda olduğu görülmektedir. Bunlar sırasıyla, Nevart Gulbenkian Hall, Navasartian Centre, Centre for Armenian Information and Advice ve Armenian House. Değişik büyüklüklerde salonlara sahip olan bu kurumlara, Ermeni toplumu üyeleri tarafından organize edilen çeşitli aktivitelere ev sahipliği yapmaktadır (ACCC, 2012).

Kültürel faaliyetler açısından ise iki kurumun aktif şekilde çalıştığını söylemek mümkündür. Bunlardan birincisi "Music of Armenia" olarak bilinen ve Ermeni müzik ve müzisyenlerini farklı projeler ve etkinliklerde bir araya getirmeyi amaçlayan bir platformdur. Sahip oldukları web sitesi aracılığıyla dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan müzisyenlere eşit bir platform imkanı sunarak yeteneklerini duyurmayı amaçlamaktadır (Musicofarmenia.com, 2017). Hem çağdaş müzik çalışmaları yapılmakta hem de tarihi miras olarak düşünölebilecek Ermeni müziğini yeni kuşaklarla buluşturmayı hedeflemektedir. Diğer faaliyette olan ve 1990'da Londra şubesi açılan Hamazkain ise eğitim ve kültürel alanda Londra'daki gençler, Ermenistan ve başka yerlerdeki iş çevreleri ile çeşitli işbirlikleri organize etmektedir (Hamazkayin, 2017). Hamazkain özelinde bakıldığında zaman bu kuruluşun ulus ötesi bir biçimde şekillendiği söylenebilir. Ortadoğu kökenli olan bu kuruluş, 90'lardan itibaren Avrupa'da etkili olmaya başlamıştır. Özellikle yayıncılıkta edindiği tecrübeler, Ermeni kültür ve tarihi ile ilgili olarak yayınların Avrupa'da yaygınlaşmasında rol oynamıştır.

İngiltere'deki Ermeni toplumunun kurumsal yapısı çerçevesinde değerlendirilebilecek diğer kuruluşkar çeşitli iş birlikleri neticesinde oluşmuş olan profesyonel birliklerdir. Bunlar bir yandan üyeleri arası işbirliklerini artırmayı hedeflerken diğer yandan ise değişik yardım faaliyetlerinde bulunmaktadırlar. İngiliz-Ermeni Avukatlar Birliği (BALA) ve Ermeni Doktorlar

Britanya’ daki Ermeni Diasporasının Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu

Cemiyeti (AMA) bunlara örnek olarak verilebilir. Özellikle 1988’de Ermenistan’da yaşanan depremden sonra tıbbi malzeme ve yardımların yapılması noktasında doktorlar cemiyetinin aktif roller üstendiğini belirtmek gerekmektedir (ACCC, 2012).

Londra’daki Ermeniler arasında ön plana çıkan başka bir kuruluş ise “Ermeni Bilgi ve Danışmanlık Merkezidir” (CAIA). Batı Londra’da kurulmuş olan bu merkez Ermenilerin başlıca sosyal ve kültürel ihtiyaçları çerçevesinde şekillenmiştir. Farklı aktiviteler ve hizmetler sunan merkezde toplumun genç üyeleri için kreş, yaşlı üyeleri için ise bir sosyal kulüp vardır. Londra’da başka kuruluşlarla da ilişkisi olan CAIA, özellikle yaşlıların toplumsal hayatta desteklenmeleri için girişimlerde bulunmakta ve İngiliz devletinden değişik fonlar kullanmaktadır. Aynı zaman da ise Ermeni kimliğini tanıtmak amacıyla yerel ve uluslararası festivallere ve etkinliklere katılmaktadır. Son yıllarda Ermeni kültür ve tarihi temalı sertifika programları düzenleyerek, Ermeni kültürü ve kimliği üzerine çalışmış olan araştırmacıları toplumun diğer üyeleri ile buluşturmaktadır (<http://caia.org.uk/>, 2017).

Yakın dönemde bahsedilmesi gereken diğer bir kurum ise Gomidas yayıncılıktır. Özellikle Ermeni tarih ve kültürü üzerine yayın kataloğu bulunan Gomidas yayıncılık tarihçi, Ara Safarian tarafından işletilmektedir. Tahmin edilebileceği gibi en popüler yayınlar arasında 1915’de yaşanan tehirciyle ilgili yayınlar yer almaktadır.

İngiltere’deki Ermeni toplumu iki önemli kütüphaneye sahiptir. Bunlardan ilki Ermeni Enstitüsü bünyesinde. Hali hazırda yenileme ve kataloglama çalışmaları devam eden kütüphanenin 8000 adet kitabının olduğu belirtilmektedir.⁶ Diğer yandan CAIA’nın dijital hale getirdiği bir kütüphanesi mevcuttur. Görece daha sınırlı olan kaynaklar, özellikle Ermeni kimliği üzerine çalışan araştırmacılar için önemli veriler sağlayabilmektedir.

Yayıncılık kapsamında son olarak belirtilmesi gereken diğer bir nokta Ermeni toplumunun hali hazırda devam eden bir gazetesinin olmayışıdır. Soğuk savaş dönemi boyunca çeşitli gazeteler basılmıştır. Özellikle Ermeni toplumu arasındaki siyasal bölünmüşlükten etkilenen bu gazeteler değişik isimler altında yayın hayatlarını sürdürmüştür. Yayın sürelerinin farklı olmasına karşın uzun soluklu olduğunu söylemek zordur. Örneğin, 1964-1966 yılları arası yayınlanan “Aregak”, 1974-1976 yıllarında basılan “The London Montly” ve 1978-1988 yıllarında yayınlanan ve daha ziyade radikal bir yayın olan “Kaytzer” Britanya’daki Ermeni toplumunda ön plana çıkmış gazeteler olarak sayılabilir. Diğer yandan yayın hayatını yakın zamanda sonlandırmış olan haftalık İngilizce ve Ermenice yayın yapan “Erobouni” ve Hınçaklara yakınlığı ile bilinen “Gotchnag” Ermeni toplumu tarafından zamanında takip

---

⁶ Dr Gagik Stepan-Sarkissian ile 16/02/2017 tarihinde yapılan görüşme.

edilmiş yayınlar arasındadır (International Organisation for Migration, 2008:19). Fakat günümüzde İngiltere'deki Ermeni toplumu tarafından basılan bir gazete yoktur. Basılı materyal kapsamında CAIA tarafından çıkarılan "Armenian Voice" adlı bülten değerlendirilebilir. Neredeyse tamamına online olarak erişilmesi mümkün olan bu bülten, CAIA'yı takip eden Ermeni toplumu üyeleri arasından dağıtılmaktadır. 1990 yılında yayınlana bir rapora göre CAIA'nın çıkarmış olduğu dergi 2500 haneye dağıtılmaktadır (Malik, 1990). Günümüzde bu sayının çok farklılaşmadığı söylenebilir. Benzer şekilde hem Ermeni Enstitüsü'nün iki dilde yayınlanan bülteni hem de ACCC'nin "Hamaink" isimli bülteninin Ermeni toplumu tarafından takip edildiğini belirtmek gerekir.

Britanya'daki Ermeni toplumunda faaliyet gösteren kuruluşların yöneldiği diğer bir alan spor ve gençlik üzerinedir. 1979 yılında Londra şubesi açılan Honetemen kısa süre içerisinde Ermeni toplumu arasında kendini ispatlamış ve başarıya kavuşmuş bir kuküptür. Gönüllülük esası ile yürüyen bu kuruluş 250'den fazla üyeye sahip olup aktif şekilde izcilik, spor ve gençlere yönelik etkinlikler hazırlamaktadır. İki genel amacının olduğu belirtilen Honetemen, bir yandan okul dışında Ermeni gençlerin fiziki ve sosyal motivasyonlarını artırarak eğitimlerine katkı sağlamayı amaçlarken diğer yandan da Ermeni kültürünün zenginliklerini genç kuşaklar ile buluşturmaya hedeflemektedir. Tabii bunların yanında gençlerin entegrasyonunu da en önemli amaçları arasında sayılmaktadır (Homenetmen.co.uk, 2017).

Benzer amaçlarla kurulmuş olan başka bir kuruluş ise Ermeni gençlik federasyonudur (AYF). Doğrudan Ermeni Devrimci Federasyonu ile bağlantısı olan bu kuruluş siyasi, kültürel, eğitim ve sosyal alanlarda gençlerin katılımını sağlamayı hedeflemektedir. Bu kuruluş Ermeni kimliğinin sürdürülmesi için uğraş verirken aynı zamanda ise Ermenilerin sorunlarına yönelik bilincin ve bilginin artırılmasını teşvik etmektedir. Tüzüğünde belirtildiği üzere Ermeni toplumunun ihtiyaçları çerçevesinde işbirlikleri geliştirirken Ermeni ulusunu daha ileriye götürme ve Ermeni kimliğini koruma misyonunu üstlenmiştir (Ayflondon.com, 2017).

Son olarak Britanya'daki Ermeni toplumunda insani yardım kuruluşları olarak belirtilebilecek sivil toplum kuruluşlarına rastlamak mümkündür. Bunlardan ilki "Ararat Heritage" olarak bilinen insan hakları derneğidir. Bu dernek dünya çapında bir ajandaya sahip olup, dünyanın çeşitli yerlerinde yaşanan insan hakları ihlallerini izleme, insan hakları konusunda araştırma yapma ve eğitim verme, siyaset yapıcılara insan hakları konusunda tavsiyelerde bulunma gibi görevler üstlenmektedir. Ermeni toplumu içerisinde aktivist bir dernek olarak görmek mümkündür. Oldukça depolitize olan toplumu insan hakları çerçevesinde harekete geçirmeyi amaçlamaktadır (Ararat-heritage.org.uk, 2017).

Bu noktada diğerlerine oranla daha politik olan bir kuruluştan bahsetmek gerekmektedir. "Armenian National Committee" (ANC-UK) olarak

Britanya’ daki Ermeni Diasporasının Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu

bilinen bu kuruluş tabana yayılan siyasi bir organizasyon olarak kendini tanımlamaktadır. Ulus aşırı bir yapının parçası olan ANC-UK, üç temel hedefi olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki bağımsız, birleşik ve özgür bir Ermenistan için kamuoyu bilincini kuvvetlendirmektir. İkinci olarak, İngiliz Ermeni toplumuna yönelik İngiliz karar vericilerin politikalarına yön vermek (diğer bir deyişle lobicilik) ve son olarak da oluşturulan kamu politikalarında İngiliz Ermeni toplumun görüşlerini temsil etmektedir. Özellikle, politik meselelerde lobiciliğin bu kuruluş aracılığıyla yürütüldüğü ve aktif roller üstlendiğini unutmamak gerekir. 1915 olayları ve Dağlık Karabağ sorunu bu kuruluş, hem İngiliz parlamentosuna hem de İngiliz basınına çeşitli dokümanlar hazırlayarak uluslararası kamuoyunu etkileme yoluna gitmiştir (ANCUK, 2017). İngiliz siyasal sistemi içerisinde yer bulduğunu ve Ermeni toplumunun üyelerini 1915 olayları ve Dağlık Karabağ sorunu çerçevesinde politize ederek sosyal bir hareket içerisine kattığını söylemek mümkündür.

Ermeni toplumu içinde kökleri eskiye dayanan başka bir dernek “Armenian Relief”tir. 20.yüzyılın başında New York’ta kurulan bu dernek Uluslararası Kızıl Haç Anlaşması çerçevesinde kabul edilmiştir. Ermeni Kızıl Haçı olarak bilinmektedir. Fakat Birinci Ermenistan Cumhuriyetinin yıkılmasından sonra gerekli yasal yükümlülükleri yerine getirememesi, bu statüsünün kaybolmasına neden olmuştur (Armenian Relief, 2012). 1946 yılında ise Ermeni Yardım Cemiyeti (ARS) biçiminde örgütlenmiştir. Temel amacı Birinci ve İkinci Dünya savaşlarında yerlerinden olan Ermeniler için yeni yerler inşa etmek olan bu dernek, bağımsız, bir mezhebe bağlı olmayan sivil toplum kuruluşu olarak faaliyetlerine devam etmektedir. 15.000 den fazla üyesi bulunan bu dernek, Londra şubesini 1982 yılında açmıştır. Tüm Britanya genelinde 120 üyesinin olduğunu belirten bu kuruluş, başta Ermenistan olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerinde eğitim, yetimlerin desteklenmesi, sağlık ve sosyal hizmetler alanında faaliyetler yürütmektedir (ARS, 2017).

Yardım dernekleri kapsamında değerlendirilebilecek diğer bir kuruluş 2001 yılında kurulan “Friends of Armenia”dır. Temel amacı Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bağımsız olan Ermenistan’da yaşanan sosyal ve ekonomik sıkıntıları gidermek ve insanlara daha kaliteli bir yaşam sunmayı hedeflemektedir (ACCC, 2017). Friends of Armenia ile ilgili olarak bir noktanın karıştırılmaması gerekmektedir. Aynı isimle 1897 yılında kurulan ve 55 yıl faaliyet yürüten bir kuruluş daha vardır. Genellikle Osmanlı coğrafyası özelinde odaklanan bu dernek, 19’uncu yüzyılda Lady Cavendish, Lord Bryce ve İngiliz aristokrasiden tanınmış kişilerce kurulmuştur. İngiliz politikalarından yakından etkilendiğini söylemek mümkündür. Genellikle Osmanlı coğrafyası üzerine odaklanan bu dernek genellikle kolejler vasıtasıyla Zeytun bölgesi başta olmak üzere misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur (ACCC, 2017). Osmanlı’da yaşayan Ermeni cemaati arasında popülerliği artan bu okullar Cumhuriyetin ilanından sonra kapanmaya başlamıştır.

Britanya'daki Ermeni toplumu arasında faaliyetleri gözlemlenen diğer bir kuruluş "Armenian General Benevolent Union"dır. Ulus aşırı bir formda şekillenen bu yapı, 1906 tarihinde Boghos Nubar tarafından Kahire'de kurulmuştur. 1910 yılında Londra şubesinin açılması ile genişlemeye başlayan AGBU, 20'inci yüzyıl boyunca üye sayısını ve çalışma alanını genişletmeyi başarmıştır. Günümüzde 69 ülkede varlığını sürdüren AGBU'nun Londra şubesi oldukça aktiftir. Yıllık 100.000 İngiliz sterlini olan bütçesi ile Ermeni toplumunun eğitim, kültürel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamaktadır (AGBU, 2017). Kuruluşun yapısı incelendiğinde finansör bir çatı kuruluş olduğu görülür. Çünkü yukarıda bahsedilen hafta sonu okullarına da fon sağlamaktadır. Aynı zamanda farklı eğitim seviyelerindeki Ermeni kökenli öğrencilere burs sağlamak veya seminer, konser, konferans vb. gibi etkinliklerin düzenlenmesi için yardımcı olmaktadır. İngiltere'deki faaliyetlerine ek olarak, Ermenistan ve Dağlık Karabağ gölgesinde fakir bölgelerin kalkınması için hazırlanan projeleri desteklemekte ve sosyal olarak dezavantajlı aileler ve çocuklara yardımlar için diğer kuruluşları organize etmektedir (AGBU, 2017). Kuruluşun bu çabası ve faaliyetlerinin Ermeni toplumunun genç üyeleri arasında çeşitli fırsatlar yarattığını unutmamak gerekir.

Son olarak da Britanya'daki Ermeni toplumunun temsiliyeti noktasında çeşitli roller üstlenen "Armenian Community and Church Council of Great Britain"den bahsetmek gerekir. Bu topluluk da çatı örgüt olarak görülebilir. Ermeni toplumunun sosyal gelişimi, ahlaki, entelektüel ve eğitim ihtiyaçlarının giderilmesi için çalışmalar yapmaktadır. Kuruluşun tüzüğünde amaçları arasında; Ermeni kültür, dil ve tarihini tanıtmak, çeşitli organizasyonları desteklemek, Ermenilerin çıkarları doğrultusunda farklı enstitüler ve yardım dernekleri ile işbirliği geliştirmek ve anavatan olarak kurgulanan Ermenistan'la diaspora toplulukları arasındaki ilişkiyi güçlendirmek olduğunu yazmaktadır (ACCC, 2017). Dört yıllığına seçilen bir ekip tarafından idare edilen bu kuruluş, Ermeni toplumunun tüm üyelerine açıktır. Üyelik için herhangi bir ücret talep etmemektedir. Yalnız yönetimde yer alabilmek için gönüllülük esasıyla verilmesi gereken aidatlar olduğunu belirtmek gerekir. İngiltere'deki Ermeni toplumunun görünürlüğü için bu kuruluşun önemi inkar edilemez.

Bu kurumların varlığı Billing'in (1995) ifadesi ile kimliğin kurumsal biçimde üretilmesine olanak sağlamaktadır. Çünkü her bir kurum sahip olduğu dünya görüşü ve ideoloji çerçevesinde Ermeni kimliğine katkıda bulunmaktadır. Özellikle Soğuk Savaş döneminde dünyada yaşanan kutuplaşmaya paralel olarak Ermeni toplumunun da bölündüğünü gözlemek mümkündür. Bunun bir neticesi olarak o dönem birbiri ardına ve alternatif olarak açılan kurumlar 1990 sonrasında pasifize olmuşlardır.

Britanya’ daki Ermeni Diasporasının Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu

Fakat modern dönemde Britanya’da yaşayan Ermeni toplumuna bakıldığında kurumsal olmayan biçimlerde de kimliğin deneyim ve pratik edildiğini gözlemlenmektedir. Etnisite teorileri açısından bu üretim biçimi, çoğu zaman dipten gelen (bottom up) üretim biçimi olarak isimlendirilmektedir. Bu üretim biçimin arkasında gerçekliğin ve anlamın insanın eylem ve pratikleriyle şekillendiğini savunan sosyal inşacı yaklaşım olduğu söylenebilir. İnsanlar eylemlerine değişik anlamlar yükleyerek kendi gerçekliklerini oluşturabilirler (Hacking, 2000). Ermeni toplumunda yılın değişik dönemlerinde organize edilen etkinlikleri de bu yaklaşım içerisinde teorik çerçeveye oturtabiliriz. Bu etkinlikler tıpkı kurumlar gibi diaspora toplumunda Ermenilerin bir araya gelmesi ve kimliğin yeniden üretilmesi noktasında katkılar sağlamaktadır. Alan araştırması sırasında gözlemlendiği gibi İngiltere’deki Ermeni toplumunda ön plana çıkan birkaç tane sosyal etkinliğin olduğunu söyleyebiliriz.

Ermeni toplumunun yoğun ilgi gösterdiği etkinliklerden ilki Aralık ayında organize edilen “Kış Festivali” dir (The Winter Fest). Londra’da bulunan St Sarkis Kilisesi’nin yanındaki kapalı alanda organize edilen bu etkinlik, sadece Ermenileri bir araya getirmekle kalmamaktadır. Aynı zamanda etnik kültüre ait öğelerin yeniden hatırlandığı bir süreç olmaktadır. Ermeni tarih ve kültürü, içerisinde farklı dönem ve zihniyetlere ait çok fazla unsuru barındırmaktadır. Hem pagan döneme hem de Hristiyanlığın kabulünden sonraki döneme ait farkı pratikleri gözlemlenmek mümkündür. Ermeni kültürü tarihsel süreçte kendini çoğu zaman yortularda ifade etmeye çalışmıştır (Manookian, 1986; Özdoğan vd, 2009: 49). Hatta kimi zaman pagan döneme ait inanç ve pratiklerin, ulusal kilisenin ortaya çıkmasıyla Hristiyanlık içerisinde şekil değiştirdiği söylenebilir (Petrosyan, 2001).

Bu pratiklerin uygulanmasında ve kitlelere ulaşmasında Ermeni kilisesinin üstlendiği aktif rolü göz ardı etmek mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında düzenlenen “Kış Festivali” etkinliğinde de Ermeni kilisesi doğrudan organizasyon sahibi olmasa da tematik de olsa etkisini görmek mümkündür. Açıkça görülebileceği gibi bu etkinlik Noel temalı olarak gerçekleşmektedir. Diaspora üyeleri arasında yeni yıl ve Noel öncesi sosyal bağların tekrar tesisine yönelik olmaktadır. Fakat diaspora toplumlarında sıklıkla görülen melezleşme çerçevesinde etkinliğin düzenlendiği tarihlerde ufak tefek kaymalar ve ayarlamalar olmaktadır. Bilindiği gibi doğu kiliselerinden biri olan Ermeni Gregoryen kilisesi Noel olarak ifade edilen İsa’nın doğuşunu 6 Ocak olarak kabul etmektedir. İngiltere genelinde ise 24-25 Aralık Noel olarak kutlandığı için, düzenlenen bu etkinlikte ufak bir tarih ayarlaması yapılmaktadır. Bunun bir yandan İngiltere toplumu tarafından paylaşılan Noel ruhunu yakalamak diğer yandan ise diaspora üyelerinin katılımını artırmak için yapıldığı söylenebilir. Çünkü 6 Ocak tarihinde İngiltere toplumunda herhangi bir resmi tatil ya da geniş katılımlı etkinlik görmek

mümkün değildir. Fakat bu orijinal tarihin terkedildiği anlamına gelmemektedir. Aksine melezleşme kapsamında İngiltere'deki Ermeni toplumu tarafından geliştirilen bir pratik olarak görmek gerekmektedir. Çocuklar üzerinden düşünüldüğünde bu pratiğin faydalarını görmek daha olasıdır. Diaspora'nın çocuk üyeleri hem 24-25 Aralıkta Noel'i İngiltere toplumun bir parçası olarak Ermeni olmayan arkadaşları ile kutlarken diğer yandan 6 Ocak'ta kendi ulusal Noellerini aile arasında kutlamaktadır. Bu anlamda kış festivali altında bir etkinliğin organize edilmesi Ermeni çocukları Noel ruhunu yaşarken aynı zamanda İngiliz kimlikleriyle de hareket etmelerine olanak sağlamaktadır.

Bu etkinlikte dikkat çeken diğer bir ayrıntı ise diaspora üyelerinin etnik kimliklerine ek olarak ikincil ve üçüncül kimliklerinin de izlerinin görünmesidir. Yukarıda Britanya'daki Ermeni toplumunun oluşumu tartışılırken, diasporanın göç alınan ülkelerdeki yerel kimliklerinde taşındığından bahsedilmişti. Kış festivali etkinliği boyunca bu yerel kimliklerin izleri görülebilmektedir. Özellikle etkinlik boyunca kurulan stantlarında Lübnan, Kıbrıs ya da İran'daki kültürü yansıtan örnekler bulunmaktadır. Yerel kültüre ait yemekler ve müzikler bu etkinlik boyunca hatırlanmaktadır. Dolayısıyla bu etkinliğin aynı zamanda alt Ermeni kimliklerini de canlandırdığı söylenebilir. Kimlik bağlamında kış festivali kapsamında olan ilişki şöyle formülize edilebilir. Noel temalı bir kutlamanın gerçekleştirilmesi Ermeni kilisesi himayesinde ortaya çıkan etnik Ermeni kimliğine gönderim yaparken, kış festivalinin İngiliz toplumunda görülen formda Noel ve yeni yıl partileri şeklinde organize edilmesi Ermeni diasporasının deneyimlediği diğer kimliklerin etkisi olarak düşünülebilir. Hangi biçimde karşımıza çıkarsa çıksın bu etkinlik bir yandan İngiltere'deki Ermeni toplumu arasındaki sosyal ağların gelişmesine imkan verirken, yukarıda ifade edildiği gibi Ermenilere belirli bir zaman ve mekan düzleminde Ermeniliklerini yarı zamanlı da (part-time) olsa gösterme ve pratik yapma olanağı sağlamaktadır.

İngiltere'deki Ermeni toplumunda gözlemlenen diğer bir etkinlik 24 Nisan tarihinde gerçekleşen anma ve protesto yürüyüşleridir. Ulus ötesi (trans-national) bir biçimde gerçekleşmekte olan bu anma etkinlikleri, İngiltere'deki Ermeni toplumunda da popüler etkinliklerden biri haline dönüşmüştür. 1915'de yaşanan tehcirde hayatını kaybedenlerin anıldığı ve Türkiye'nin 1915 olaylarını "soykırım" olarak kabul etmediği için çeşitli protestoların yaşandığı bu etkinlik, Ermeni toplumunu siyasi yönden beslemektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi her ne kadar Ermeni toplumu tarihsel süreçte farklı dinamiklerle oluşmuş olsa da, modern dönemde nüfusun artmasında 1915'de yaşanan tehcirin etkisi vardır. Ermeni toplumunun üyeleri kendilerini 1915'de yaşanan tehcirden kurtulanların torunları olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla diasporanın üyeleri arasında 1915'de yaşananlar daha fazla hatırlanmakta ve diaspora üyeleri arasında

Britanya’ daki Ermeni Diasporasının Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu

“paylaşılan kader” ögesine katkı yapmaktadır. Hatta bu anma eylemleri ve protestoların ulus ötesi bir formatta gerçekleşmesi, bölünmüş Ermeni kimliğini tutan bir çimento görevi üstlenmektedir. Ailesinde tehciye uğramamış Ermeniler de 1915’de yaşanan tehciyle kendilerini ilişkilendirerek kimliklerinin bir parçası haline getirmektedirler (Cannon, 2016: 31).

ailesinde tehciye uğramamış bireyler olmasına karşın ortak bir kimlik oluşumuna hizmet ettiği ve temel referans noktalarından biri haline dönüştüğü söylenebilir.

Diğer diaspora toplumlarının aksine İngiltere’deki bu etkinlik farklılaşmakta ve kendine has özellikler barındırmaktadır. Şüphesiz, İngiltere’nin siyasi iklimi, toplumdaki normlar ve diaspora nüfusunun sayıca az olması bu farklılaşmanın arkasında yer alan önemli faktörler olmaktadır. Farklı bir deyişle, İngiltere’de organize edilen etkinlikte Türk bayrağının yakılması ya da Elçilik binasının taşlanması gibi radikal eylemlere rastlanmamaktadır. Daha ziyade 2 yöntemin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki, protesto yürüyüşleri düzenlemektir. ANC-UK tarafından organize edilen eylemle amaç kalabalık caddeleri işgal ederek 1915’de yaşanan olaylara çok fazla aşına olmayan İngilizlerin dikkatinin çekilmesi amaçlanmaktadır. Genellikle Ermenistan bayrağı ve o gün için hazırlanan dövizlerle yürüyüş yapılması diasporada yaşayan Ermenilerin görünürlüklerini artırması bakımından önem teşkil etmektedir. Bu yürüyüşün İngiliz polisinin ve sisteminin hoşgörüsü içerisinde gerçekleştiğini unutmamak gerekir. Sıklıkla başvuru olan diğer bir yöntem ise İngiliz vatandaşı olan Ermenilerin bölgelerini temsil eden Lord ya da milletvekillerine mektup yazarak 1915 olayları ile ilgili taleplerin meclis çatısı altında görüşülmesini ve hükümetin gündemine girmesini istemeleridir. Bu mektuplar neticesinde bazen parlamento çatısı altında sivil toplum kuruluşları ya da Ermeni toplumunun temsilcilerinin organize ettiği toplantılar yapılmaktadır. Bu toplantıların ana teması 1915 olaylarının “soykırım” olarak kabul edilmesi gerektiği üzerine gerçekleşmektedir. Soru cevap kısımlarıyla ilerleyen bu toplantılarda çoğu zaman daha fanatik izleyici kitlesinin Türkiye’ye karşı yaptırım yapılması gerektiğine dair talepler öne sürdüğü gözlenmektedir.

İngiltere hükümet düzeyinde 1915 olaylarını “soykırım” olarak kabul etmemektedir. Fakat yerel düzeyde farklı biçimlerde adlandırılmasına da müsaade etmektedir. Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı yerlerdeki yerel yönetimler, 1915 olaylarıyla ilgili olarak Ermeni tezlerine daha yakın durmaktadırlar. Britanya’da iki adet anıtın 1915’de hayatını kaybedenlere adandığını söylemek gerekir. Bu anıtlardan ilk Londra’da bulunan St. Sarkis kilisesinin bahçesinde yer alırken diğeri Cardiff’de bir parkın içerisinde yer almaktadır (Armenian-genocide.org, 2017). Her ikisinde de Ermeni kültürünü yansıtan kullanılan haç ve Ermenice yazılar gibi öğeleri görmek mümkündür. 24 Nisanda organize edilen etkinlikle ilgili olarak şu genelleme yapılabilir.

Kamusal alanda neredeyse görünürlüğü olmayan Ermeni toplumu, bu etkinlikler aracılığıyla en azından senede bir günde olsa seslerini duyurma imkânına kavuşmaktadır. Aile ve küçük toplum içerisinde öğrenilen ve pratik edilen Ermeni kimliği birkaç saatliğine de olsa “dışarıda” aktif hale gelmekte ve grubun sosyal hareketliliği sağlanmaktadır.

İngiltere’deki Ermeni toplumunda gözlemlenen diğer bir etkinlik ise yaz döneminde yapılan “Ermeni Sokak Festivali”dir. Havalanın ısınmasıyla birlikte organize edilen bu etkinlik tıpkı kışın yapılan festivalde olduğu gibi yine kilisenin çevresinde gerçekleşmektedir. Kilisenin avlusunda dışarıya taşın kalabalık, Iverna Gardens sokağını doldurmaktadır. Benzer şekilde kışın kurulan stantlara da rastlamak mümkündür. Fakat farklı olarak havanın daha iyi olmasının neticesinde kurulan küçük bir sahnede çeşitli konuşmaların ve gösterilerin yapıldığı gözlenmektedir. Bunlar arasında en göze çarpanı, Ermeni toplumunun genç üyeleri tarafından oluşturulan halk oyunları ekibinin performanslarıdır. Çeşitli yaş gruplarından oluşan bu ekip, Ermenilerin yaşadıkları coğrafyalara özgü kıyafetlerle halk oyunları oynamaktadır. Şüphesiz bu etkinlik, diaspora toplumlarında Ermeni kültürünü tam anlamıyla gündelik hayatlarında deneyimleyemeyen ve kültürden uzak büyüyen çocuklar için geçmişle aradaki bağı devam ettirme açısından önemli roller üstlenmektedir. Yukarıda bahsedilen melezleşme örneğini bu festival kapsamında da görmek mümkündür. Yaz döneminde kutlanılan ve dini temelleri olan bir yortuyu, yaz partisi temasında diaspora toplumunda gerçekleştirmektedirler. Orijinal takvimde Vartavar adıyla kutlanılan yortu İngiltere’de yaz partisi biçiminde yeniden uyarlanmıştır (Manookian, 1986). Bahsedilen bu etkinlikler Ermeni kültür ve kimliğinin diasporik mekanlarda kurumsal olmayan biçimlerde nasıl devam ettirildiğini göstermesi ve Ermeni toplumunu diğer topluluklardan ayrılmasına yardımcı olmasını açısından önemlidir.

Sonuç

Dünyanın değişik bölgelerine yayılmış olan Ermeni diasporası, diaspora çalışmalarında hala akıllara gelen ilk örneklerden biri olmaktadır. İngiltere’deki Ermeni toplumunun sınırlı bir nüfusa sahip olmasına karşın niteliksel olarak hayli gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür. Başlangıçta Ermeni tüccarların öncülüğünde temelleri atılan Ermeni toplumu, tarihsel süreç içerisinde farklı göç dalgaları ile şekillenmiştir. 20’inci yüzyıl boyunca değişik ülkelerden kaynaklanan göçler neticesinde sadece Ermeni nüfusunun sayısını artırmış, aynı zamanda nüfusun farklılaşmasına da neden olmuştur. Ortak olarak deneyimlenen Ermeni kimliğine ek olarak, geldikleri ülkelerdeki yerel kimlikleri de Ermeni kimlikleriyle bütünleştirmişlerdir. Bu durum kısa sürede Britanya’daki Ermeni toplumunun farklılaşmasına yol açmıştır.

Tarihsel süreç içerisinde farklılaşan ve gruplaşan Ermeni toplumu, bir yandan Britanya’daki büyük topluma entegre olmayı da ihmal etmemiştir.

Britanya' daki Ermeni Diasporasının Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu

Aynı zamanda kendine has kurumları ortaya çıkarabilmiştir. Farklı başlıklar ve amaçlar altında toplanabilen bu kuruluşlar kültür, eğitim, spor, gençlik, danışmanlık ve sosyal yardım alanlarında Ermenileri çeşitli destekler sağlamıştır. Böylece Ermeni kimliğinin diaspora olarak tanımlanan alanlarda yeniden üretilmesinde ve korunmasına imkan sağlanmıştır. Bu kurumlar çoğu zaman toplumla ilişkisi sürdüren ve bir arada tutan anahtarlar olarak görülmüştür. Farklı bir deyişle bu kurumlarla ilişkisi olmayanın Ermeni toplumundan uzak kaldığını söylenebilir.

Bu kurumların faaliyetlerine ek olarak ise yılın değişik dönemlerinde organize edilen etkinlikler, İngiltere'deki Ermeni toplumu için yadsınamaz öneme sahiptir. Diaspora toplumlarında sıklıkla görülen melezleşme çerçevesinde farklı formatlarda uygulanan bu etkinlikler, toplumun üyelerinin bir günlük de olsa Ermeniliklerini hatırlamalarına ve diğer grup üleriyle birlikte ortak paydada bulunmalarına imkan sağlamaktadır. Bu makale diasporaların diasporası görünümünde olan Britanya'daki Ermeniler diasporasının etkin bir toplum olduğunu, İngiliz toplumuna entegre olmayı başardığını ve uluslararası arenada politikayı etkileyebilme yetisine sahip olduğunu savunmaktadır.

KAYNAKÇA

Accc.org.uk. (2017). *About ACCUK | Armenian Community Council of the United Kingdom*. [online] Available at: <http://www.accc.org.uk/about/> [Accessed 31 May 2017].

AGBU (2017). *AGBU London*. [online] Agbu.org.uk. Available at: <http://www.agbu.org.uk/> [Accessed 1 Jun. 2017].

Aghanian, D. (2007). *The Armenian diaspora*. Lanham [Md.]: University Press of America.

ANCUK (2017). [online] Available at: <https://www.ancuk.org.uk/> [Accessed 1 Jun. 2017].

Ararat-heritage.org.uk. (2017). *Ararat Heritage Human Rights In Action. Armenian Genocide Bibliography. Armenian Centre At Ararat Heritage, London. Racist-Nationalist Turkism. European Cultural Frontiers. Shields Of Europe. Lausanne Treaty Facts. European Endangered Zones. International Treaties Legal And Political. Cartography / Maps Of Armenia. Strategic Europe. Paris Peace Conference: Overview. Rights And Values. Armenia And Europe. Frontiers Of Europe. Sevres Treaty Facts. Moscow Treaty 1921. European Civilisation*. [Online] Available at: <http://ararat-heritage.org.uk/> [Accessed 1 Jun. 2017].

Armenian-genocide.org. (2017). *Armenian Genocide Memorials -- United Kingdom*. [online] Available at: http://www.armenian-genocide.org/current_category.62/memorials_list.html [Accessed 31 May 2017].

Armenianschool.org.uk. (2017). *Sunday School*. [online] Available at: <http://www.armenianschool.org.uk> [Accessed 1 Jun. 2017].

ARS (2017). *Our Mission & Vision - Armenian Relief Society*. [online] Armenian Relief Society. Available at: <http://ars1910.org/about-us/our-mission-vision/> [Accessed 1 Jun. 2017].

Ayflondon.com. (2017). *AYF London*. [online] Available at: <http://ayflondon.com> [Accessed 1 Jun. 2017].

Bakhchinyan, A. (2013). *The Activity of Armenian Merchants in International Trade*. In: S. Yamane and N. Nagawava, ed., *Regional Routes, Regional Roots? Cross-Border Patterns of Human Mobility in Eurasia*, 1st ed. Sappora: Slavic Research Center., pp.23-30.

Baladouni, V. and Makepeace, M. (1998). *Armenian merchants of the seventeenth and early eighteenth centuries*. 1st ed. Philadelphia, PA.: American Philosophical Society.

Büyükkarçı, S. (2003). *İstanbul Ermeni Okulları*. 1st ed. Konya: Yelken.

Cannon, J. B. (2016). *Legislating Reality and Politicizing History*. Poland: Manzara Verlag.

Britanya' daki Ermeni Diasporasının Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu

Cohen, R. and Van Hear, N. (2008). *Global Diasporas: An Introduction*. 2nd ed. Newyork: Routledge.

Dekmejian R.H. The Armenian Diaspora. in R.G. Hovannisian, ed., *The Armenian People*, vol. 2 Newyork: St. Martin's Press, 1997, pp. 413-43.

Ethos.bl.uk. (2017). *British Library ETHOS - Search and order theses online*. [online] Available at: <http://ethos.bl.uk/SearchResults.do> [Accessed 1 Jun. 2017].

Eryılmaz, B. (1992). *Tanzimet ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Foreign & Commonwealth Office (2014). Armenia's Diaspora – its role and influence. [online] London: FCO. Available at: <https://www.gov.uk/government/publications/armenias-diaspora-its-role-and-influence> [Accessed 1 Jun. 2017].

Foss, M. (1997). *People of the First Crusade*, London: Michael O'Mara Books.

George, J. (2002). *Merchants in Exile: The Armenians in Manchester, England, 1835-1935*. 1st ed. London: Gomidas.

Hamazkayin. (2017). *Hamazkayin*. [online] Available at: <http://www.hamazkayin.com/en/> [Accessed 1 Jun. 2017].

Hodgson, N. (2010). *Conflicts and Cohabitation: Marriage and Diplomacy between Latins and Armenians c1097-1253*. In C. Kostick (Ed.), *The crusades and the near east: Cultural histories* (pp. 83–107). London: Routledge.

Homenetmen.co.uk. (2017). *Amazon.co.uk: armenian*. [online] Available at: <http://homenetmen.co.uk> [Accessed 1 Jun. 2017].

<http://worldpopulationreview.com/countries/armenia-population/>

[http://www.mindiaspora.am/en/About us](http://www.mindiaspora.am/en/About_us)

International Organisation for Migration (2008). *Former Soviet Union States-Mapping Exercise*. London: IOM.

Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi C. V*. Ankara: TTK.

Laçiner, S. (2001). Armenian Diaspora in Britain and the Armenian Question. *Armenian Studies*, (3).

Malik, F. (1990) *A Survey of the Armenian Community in London*. London Research Centre.

Manookian, A. (1986). *The Armenian Church Feasts*. 1st ed. CA: Archbishop Artak Manookian.

Mentz, S. (2004). The Commercial Culture of the Armenian Merchant: Diaspora and Social Behaviour. *Itinerario*, 28(01), pp.16-28.

Mustafa Tayfun ÜSTÜN

Minassian, A. (2006). *Ermeni Kültürü ve Modernleşme*. 1st ed. İstanbul: Aras.

Musicofarmenia.com. (2017). [online] Available at: <http://www.musicofarmenia.com> [Accessed 1 Jun. 2017].

Mutafian, C. (2008). *The Brilliant Diplomacy of Cilician Armenian*. In: R. Hovannisian and S. Payaslian, ed., *Armenian Cilicia*, 1st ed. CA: Mazda Publishers.

Office for National statistics "Nationality and country of birth by age, sex and qualifications Jan - Dec 2013 (Excel sheet 60Kb)"

Özdoğan, G., Üstel, F., Karakaşlı, K. and Kentel, F. (2017). *Türkiye'de Ermeniler Cemaat-Birey-Yurttaş*. 1st ed. İstanbul: Bilgi Üniversitesi yayınları.

Panossian, R. (2006). *The Armenians*. 1st ed. New York: Columbia University Press.

Pattie, S. (1997) *Faith in History: Armenian Rebuilding Community*. 1st ed. London: Smithsonian Institution Press.

Pattie, S. (2005). Armenians in Diaspora. In: M. Kurkchiayan and E. Herzig, ed., *The Armenians: Past And Present In The Making Of National Identity*, 1st ed. Newyork: RutledgeCurzon, pp.126-146.

Payaslian, S. (2008). *The history of Armenia*. 1st ed. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Petrosyan, H. 2001. The Khachkar or Cross-Stone. In: ABRAHAMIAN, L. & SWEEZY, N. (eds.) *Armenian Folk Art, Culture, and Identity* Bloomington: Indiana University Press.

Talai, V.A. (1989) *Armenians in London*. 1st ed. Manchester University Press.

Taverdi, K. (1988a). *Armenians in Britain Part 1. Armenian Voice*, (3), p.10.

Taverdi, K. (1988b). *Armenians in Britain Part 1. Armenian Voice*, (4), p.9.

Taverdi, K. (1988c). *Armenians in Britain Part 1. Armenian Voice*, (5), p.9.

Üstün, M. (2016). *Reproduction of Armenianness in Diasporic Spaces: A Comparative Analysis of Armenianness in Turkish, Lebanese and British Cases*. Basılmamış Doktora Tezi. Exeter University.

Üstün, M. (2017). The History of the Armenian Community in Lebanon: from "refugee camps" to "neighbourhoods". *Asia Minor*, 5(9), pp.64-92.

Zekiyan, B. (2002). *Ermeniler ve Modernite*. 2nd ed. İstanbul: Aras.

EXTENDED SUMMARY

The Armenian diaspora, one of the most frequently given examples in diaspora studies, has emerged as a well-organized model spread all over the world. Despite the fact that there are no clear data on the Armenian population and there seem to be differences between the sources, the agreed point is that the population of Armenians living in the diaspora are more than the population of Armenia. When we examine the Armenian population spread over different parts of the world, it seems that there is no equal distribution. The population density of the Armenians differs according to the countries where they live in. In the West, Russia (about 2 million), the USA (1.5 million) and France (600 thousand) have crowded Armenian population while Lebanon has the largest Armenian population in the Middle East (Dekmejian, 1997). It should be noted that differences among Armenian communities are not seen in only numbers, but also their experiences in the historical period are vary. From this point of view, the Armenian community in Britain emerges as an example embodying different socio-historical dynamics should be considered academically.

This paper focuses on the historical dynamics of the formation of the Armenian diaspora. It seeks to understand how they have settled in Britain and maintained their identities through institutions and social events. The presence of the Armenians in Britain can be discussed by referring a few historical periods. Armenian historians tend to start relations between Armenians and British in the 7th century. Similarities and archaeological remnants that were found in Ireland are used to prove the presence of Armenians. However, their claims cannot be enough to accept Armenians as a community. It is possible to argue that the Armenian community and relations with Britons were more observable between 11th and 20th century. In pre-modern period, the Crusades were important events effecting relations between Armenians and Britons. The Crusades, which were organized to occupy the sacred lands from Europe, also led to the mutual interaction of the East and the West. Once the Crusaders reached Anatolia, they met with the community that defined themselves as Armenians in Cilicia. Armenians were able to develop political and social relations with the Crusaders in general and the British in particular because they knew the region well and had strategic gateways. This cooperation enabled the Armenians to declare their kingdoms in the region (Payaslian, 2007: 88). Therefore, a number of collaborations have occurred between the Armenians and the English at the elite level.

However, the relationship of the Armenians to the British becomes more visible when we focus on modern times. International trade was a crucial motivation behind the relations between Armenians and English. Despite the fact that Armenians did not have their own states, they showed a success to establish and manage trade networks for a period longer than a century. This success allowed

Armenian merchants to obtain various privileges. From the late 17th century, the commercial interests and activities of the British eastern politics (East India Company) and the Armenian merchants were overlapped (Baladouni, 1998). The British traded by using the international trade networks that the Armenians had developed already.

Nevertheless, it is difficult to come across an Armenian community in Britain before the 19th century. The Ottoman Armenians those who had significant business networks began to settle down in Manchester. They cannot be accepted as fully immigrants because they did not abandon their connections in the Ottoman Empire. Rather, they were merchants and small producers and their desire to maintain existing relations with the provinces of Istanbul, Izmir or Trabzon. Thus, Manchester as an industry city was preferred (Aghanian, 2007: 140). Throughout the 19th century, their population increased slowly. Even if their population was low, they paid attention to establish their communities and built iconic the Armenian Church representing the Armenian community. In addition to economic goals and motivations, the political chaos and turbulence among the Ottoman subjects played significant roles to increase the Armenian population in Britain.

The population of Armenians in Britain increased in the 20th Century due to the deportation of 1915 and another large influx occurred during the Second World War and during more recent years. Although their population was approximately only 500 (Pattie, 1997) in the 1950s, it had established some cultural organisations that were associated with political parties. The population increased dramatically and reached 10,000 by 1989 (Talai, 1989) due to migration from Lebanon, Syria, Iran, Iraq, Cyprus, Istanbul, Ethiopia, India, Egypt, Palestine, as well as from other countries (Pattie, 1997; accc.org, 2013). It should be noted that these immigrants not only increased the number of Armenians in Britain, but they also brought their already hyphenated cultures. For instance, Armenians who emigrated from Lebanon already had different cultural practices and worldviews before coming to the UK. For this reasons, different sub-groups emerged, such as Lebanese-Armenians, Cypriot-Armenians, Iranian-Armenian and Istanbul-Armenians that had minimum relations with each other. Even though this variety cannot be called a separation of the Armenians, it somehow creates divisions and disorganisation within the Armenian community in Britain. Talai (1989) argues that these differences between sub-groups affect diasporic institutions and its management, so it raises minor problems among members of the Armenian community.

Armenians in the UK are difficult to find, let alone discern. According to the 2001 UK Census, 589 Armenia-born people were living in the UK, while 20,000 ethnic Armenians, including those who are British-born and of part Armenian descent, were also living the UK (ACCC, 2013). Though most Armenians live in London, the population density is low. For this reason, it is not possible to find any particular

Britanya' daki Ermeni Diasporasının Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu

neighbourhood or area that is flavoured with an Armenian theme as can be found in Beirut. Currently, the Armenian community has three churches; one of them is located in Manchester while the other two are Sunday schools in London, doubling as cultural organisations, professional associations and youth clubs. These are major socialisation places where Armenians come together and practice Armenianness.